

W czterechsetną rocznicę urodzin Blaise’a Pascala

Leszek Kołakowski w eseju *Banal Pascala* zauważa:

Żadnego z „wielkich filozofów” nie czyta się łatwiej i z bardziej bezpośrednim poczuciem rozumienia; żaden też nie nastręcza tak bezgranicznej trudności opisu. U Pascala wszystko jest jasne i wszystko dwuznaczne; każde zdanie uderza prostotą klarownej inteligencji, a każda próba syn-tezy z tych, jakie najwybitniejsi historycy i filozofowie próbowali podjąć, wydaje się fałszywa¹.

Źródło wskazanej przez Kołakowskiego „trudności opisu” leży w naturze problemów podejmowanych przez Pascala. Szukając odpowiedzi na fundamentalne pytania dotyczące kondycji ludzkiej, rozum dochodzi do granic swoich możliwości. Paradoксу ludzkiego istnienia nie da się ująć w sposób teoretyczny. Pytanie o sens życia w niczym nie przypomina pytania o istnienie próżni. Wiara w nieskończoną wydolność naszego rozumu jest irracjonalna. Wbrew pozorom nie prowadzi to jednak do sceptycyzmu. Myśl Pascala raczej uczy nas pokory. Hurtowe rozwiązania oferowane przez systemy filozoficzne zostają w niej zastąpione przez detaliczny namysł nad losem człowieka. A wyniki tego namysłu, mimo upływu ponad 360 lat od śmierci jego autora, w niczym nie straciły na aktualności. Trafnie ujął to Jacques Attali, pisząc:

nikt lepiej od tego człowieka z XVII wieku nie zrozumiał pytań, jakie będą stawiać sobie ludzie u progu wieku XXI. Jako jeden z pierwszych dostrzegł w kruchości ludzkiej kondycji klucz do zachowań mas i przewidział, że lęk przed śmiercią będzie prowadził do ucieczki w rozrywki i w obojętność, czyli – jak byśmy to ujeli dzisiaj – w widowiska i w indywidualizm. Był też jednym z pierwszych, którzy zrozumieli, że pod pretekstem nieobecności Boga człowiek dopuścić się może najgorszych aktów barbarzyństwa. A także popełnić inne, równie okropne, w imię Boga. Jako jeden z pierwszych głosił nienawiść do różnych utopii, na długo przed nadejściem epoki, która ujrzała ich rozpad. Był wreszcie jednym z pierwszych, którzy, na długo przed Marksem, Freudem, Heideggerem czy Sartre’em, zarysowali nieuchwytnie granice pomiędzy wolnością i alienacją, wytyczone przez Boga, przez porządek społeczny, przez determinizm genetyczny czy seksualność².

¹ L. Kołakowski, *Banal Pascala*, w: tenże, *Nasza wesola apokalipsa. Wybór najważniejszych esejów*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010, s. 83.

² J. Attali, *Pascal*, przeł. J. Kierul, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2004, s. 11.

Blaise Pascal urodził się 19 czerwca 1623 roku w Clermont (obecnie Clermont-Ferrand) w centralnej Francji. Po śmierci matki w roku 1626 wychowaniem syna i dwóch córek: Gilberty (1620–1687) i Jacqueline (1625–1661) zajął się ojciec Étienne Pascal – ceniony prawnik, żywo zainteresowany matematyką i naukami przyrodniczymi. Przekonany, że edukacja szkolna ma negatywny wpływ na umysły uczniów, sam kształcił swoje dzieci, według opracowanych przez siebie metod pedagogicznych. Blaise od najmłodszych lat wykazywał niezwykle uzdolnienia matematyczne. Jego siostra Gilberta wspominała, że w wieku 12 lat samodzielnie odkrył 32 twierdzenia wyłożone w *Elementach* Euklidesa. Ojciec miał być „przerażony wielkością i siłą tego geniusza”³.

W wieku 16 lat Pascal, zainspirowany pracami Gérarda Desargues'a, opracował zasady rzutowania figur przestrzennych na płaszczyznę. Uzyskane wyniki przedstawił w jednostronicowej rozprawie *Essai pour les coniques* [Esej o stożkowych], w której sformułował tzw. twierdzenie Pascala, będące ważnym wynikiem w geometrii rzutowej. Trzy lata później – w roku 1642 – chcąc pomóc ojcu w rachunkach, rozpoczął prace nad budową maszyny do wykonywania działań arytmetycznych, która miała zautomatyzować obliczenia podatków. Pierwszy egzemplarz takiej maszyny był palisandrową kasetką, zawierającą sześć mosiężnych kółek, dzięki którym można było wykonywać operacje na liczbach sześciocyfrowych. Drugi egzemplarz miał już osiem cylindrów, a w trzecim – dodano do kół sprężyny. W ten sposób powstała tzw. paskalina – pierwsza maszyna licząca. W ciągu 10 lat Pascal wykonał około 50 egzemplarzy tego urządzenia. Paskalina spotkała się z dużym zainteresowaniem, ale długo była traktowana jedynie jako ciekawostka.

Latem 1646 roku Pascal usłyszał o eksperymentach z wykorzystaniem tzw. barometru rtęciowego przeprowadzonych przez włoskiego fizyka i matematyka, ucznia Galileusza, Evangelistę Torricellego. Wyniki tych eksperymentów przemawiały za tezą o istnieniu próżni, uderzającą w scholastyczny obraz świata. Jeszcze tego samego roku Pascal zaczął prowadzić podobne doświadczenia, potwierdzające ustalenia Torricellego. Rezultaty swoich badań przedstawił w pracy *Expériences nouvelles touchant la vide* [Nowe eksperymenty dotyczące próżni], opublikowanej w roku 1647. W następnym roku namówił swego szwagra Florina Périera (męża Gilberty), by w jego imieniu przeprowadził na wzgórzu Puy de Dôme w Owernii eksperyment z dwoma rurkami barometrycznymi wypełnionymi rtęcią, z których jedna została umieszczona u podnóża góry, a druga na jej szczycie. Wykonane w obecności świadków w dniu 19 września 1648 roku pomiary na szczycie góry, w dwóch miejscach na jej zboczu (w trakcie znoszenia rurki z góry) oraz u jej podnóża, miały

³ G. Périer, *Vie de Monsieur Pascal*, w: B. Pascal, *Œuvres complètes*, red. M. Le Guern, Paris 1998, s. 65.

wykazać, że wysokość słupka rtęci zmienia się odwrotnie proporcjonalnie do wysokości nad poziomem morza, na której został przeprowadzony pomiar. Wyniki tego eksperymentu Pascal przedstawił w *Récit de la grande expérience de l'équilibre des liqueurs* [Sprawozdanie z wielkiego eksperymentu dotyczącego równowagi cieczy] z roku 1648. Przeprowadzając wspomniane eksperymenty i prezentując ich wyniki, stał na stanowisku, że spory naukowe należy rozstrzygać w oparciu o doświadczenia zmysłowe, a rezultaty tych doświadczeń powinno się przedstawiać w sposób jasny i obiektywny.

24 września 1651 roku umarł Étienne Pascal. Niespełna 4 miesiące później – 4 stycznia 1652 roku – Jacqueline wstąpiła do klasztoru Port-Royal w Paryżu. Decyzja siostry wywołała gwałtowny sprzeciw Pascala. Obawiał się trudności w dalszym życiu bez stałej opieki ze strony Jacqueline (w obliczu swych poważnych kłopotów zdrowotnych) oraz utraty części spadku na rzecz klasztoru.

Po śmierci ojca Pascal zaczął udzielać się towarzysko i bywać na salonach francuskiej arystokracji, gdzie powszechną rozrywką były wówczas różnego typu gry losowe. To sprawiło, że zainteresował się problemem sprawiedliwego podziału stawki przez uczestników gry przed jej zakończeniem oraz szeroko rozumianą analizą ryzyka. Latem 1654 roku prowadził na ten temat korespondencję z Pierre'em de Fermatem. Swoje wyniki przedstawił w *Traité du triangle arithmétique* [Traktat o trójkącie arytmetycznym], gdzie zaprezentował tzw. trójkąt Pascala. Tekst ten został opublikowany w roku 1665, ale przełomowe osiągnięcia Pascala przyczyniające się do powstania rachunku prawdopodobieństwa w pełni doceniono dopiero w następnym stuleciu.

23 listopada 1654 roku Pascal miał doświadczenie mistyczne, dzięki któremu przeżył nawrócenie religijne. Pod wpływem tego doświadczenia sporządził notatkę zatytułowaną *Mémorial (Pamiętka)*. Zasyłał ją pod podszewką płaszcza, który nosił aż do śmierci. Notatka zaczynała się od znaku krzyża, daty i słów: „Ogień. Bóg Abrahama, Bóg Izaaka, Bóg Jakuba, a nie filozofów i uczonych. Pewność. Pewność. Uczucie. Radość. Pokój”⁴. Od tego momentu jego zainteresowania intelektualne koncentrowały się na problemach teologicznych, filozoficznych i antropologicznych.

Między 23 stycznia 1656 roku a 24 marca 1657 roku opublikował pod pseudonimem Louis de Montalte serię 18 listów otwartych, w których mieszkaniec Paryża prezentował swemu rzekomemu znajomemu z prowincji aktualne debaty teologiczne prowadzone w Kościele katolickim we Francji, w szczególności na Sorbonie. Pascal bronił w nich jansenizmu i atakował jezuitów za ich kazuistyczne podejście do problemów etycznych, posługując się przy tym kpina i satyrą, ale też precyzyjną argumentacją. Listy te, znane pod tytułem

⁴ B. Pascal, *Pamiętka*, w: tenże, *Rozprawy i listy*, przeł. T. Boy-Żeleński, M. Tazbir, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1962, s. 77.

Lettres provinciales (*Prowincjałki*), szybko zyskały dużą popularność i zostały potępione przez Kościół oraz króla Ludwika XIV. Prawdopodobnie w zbliżonym okresie powstały też *Écrits sur la Grâce* (*Rozprawy o łasce*), opublikowane po raz pierwszy w roku 1779. Teksty te dotyczyły problemów predesynacji, łaski i wolnej woli.

W ostatnich latach życia Pascal przygotowywał dzieło *Apologie de la religion Chrétienne* [Apologia religii chrześcijańskiej], mające na celu obronę wiary katolickiej. Zamierzał w nim m.in. wykazać, że źródłem autentycznej religijności nie może być rozum; jest ona darem od Boga. Wywodom tym towarzyszyć miała wnikliwa analiza meandrów ludzkiej egzystencji. Projekt nie został ukończony. Przed śmiercią Pascal zdołał jedynie częściowo uporządkować swoje notatki na ten temat. Zostały one opublikowane w roku 1670 pod tytułem *Pensées* (*Myśli*).

Blaise Pascal nie posiadał żadnego formalnego wykształcenia i nigdy nie był zatrudniony na żadnym stanowisku. Od najmłodszych lat zmagął się z licznymi chorobami. Prowadził skromne życie. Zmarł nagle 19 sierpnia 1662 roku w Paryżu w wieku zaledwie 39 lat. Wielu uważa, że był jednym z najbardziej niezwykłych i światłych umysłów XVII wieku. Wniósł znaczący wkład do matematyki, fizyki, filozofii, teologii i literatury. Był twórcą wielu rewolucyjnych wynalazków.

Z okazji przypadającej w bieżącym roku czterechsetnej rocznicy urodzin Pascala redakcja „Przeglądu Filozoficznego” oraz Wydział Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego zorganizowały w dniach 20–21 czerwca 2023 r. konferencję naukową „Blaise Pascal. Granice rozumu”. W trakcie konferencji wygłoszono 23 referaty. Prelegenci reprezentowali 11 uczelni: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Politechnikę Warszawską, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet w Białymstoku oraz Wyższą Szkołę Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie.

Była to już 20. konferencja „Przeglądu Filozoficznego”. Wcześniejsze miały następujące tytuły:

- (1) „John Stuart Mill. Trwałość filozoficznych idei” (12–13 czerwca 2006 r.),
- (2) „Mircea Eliade. Filozoficzna wizja świętości” (20–21 czerwca 2007 r.),
- (3) „Willard Van Orman Quine. Od empiryzmu do pragmatyzmu” (9–10 czerwca 2008 r.),
- (4) „Edmund Husserl. W poszukiwaniu istoty rzeczy” (15–16 maja 2009 r.),

- (5) „William James. Filozofia bez definicji” (31 maja – 1 czerwca 2010 r.),
- (6) „David Hume. Mechanika umysłu” (6–7 czerwca 2011 r.),
- (7) „Jean-Jacques Rousseau. Natura i kultura” (12–13 czerwca 2012 r.),
- (8) „Kognitywistyka. O naturze umysłu” (29–30 października 2012 r.),
- (9) „Kazimierz Ajdukiewicz. Empiryzm i konwencjonalizm” (17–18 czerwca 2013 r.),
- (10) „Karl Popper. Przeciw dogmatom” (10–11 czerwca 2014 r.),
- (11) „Ludzie i zwierzęta. Równoważenie interesów” (5–6 maja 2015 r.),
- (12) „Martin Buber. Filozofia dialogu” (23–24 czerwca 2015 r.),
- (13) „Gottfried Wilhelm Leibniz. Poza czasem i przestrzenią” (7–8 czerwca 2016 r.),
- (14) „Henryk Elzenberg. Emigracja wewnętrzna” (13–14 czerwca 2017 r.),
- (15) „Karol Marks. Walka i praca” (12–13 czerwca 2018 r.),
- (16) „Peter Strawson. Zwrot metafizyczny” (11–12 czerwca 2019 r.),
- (17) „Roman Ingarden. Pytania fundamentalne” (3–4 września 2020 r.),
- (18) „John Rawls. Podstawy demokracji” (2–3 września 2021 r.),
- (19) „Bertrand Russell. Wartość filozofii” (21–22 czerwca 2022 r.).

Na konferencjach „Przeglądu Filozoficznego” przedstawiono łącznie 509 referatów. Rezultatem każdej z nich był monograficzny numer naszego pisma.

Zeszyt, który oddajemy do rąk czytelników, jest w całości poświęcony myśli Pascala. Znajdą w nim Państwo przekłady na język polski dwóch *Rozpraw o lasce*, wybór fragmentów wypowiedzi polskich filozofów badających myśl Pascala oraz 28 artykułów podzielonych na 6 bloków tematycznych. Publikowane teksty obejmują wszystkie najistotniejsze problemy poruszane przez Pascala – od jego badań naukowych i dociekań matematycznych do rozważań teologicznych i filozoficznych.

Redakcja „Przeglądu Filozoficznego” serdecznie dziękuje wszystkim, którzy przyczynili się do zorganizowania czerwcowej konferencji oraz do wydania niniejszego zeszytu naszego pisma. Szczególne podziękowania chcielibyśmy złożyć Dziekanowi Wydziału Filozofii UW Panu Profesorowi Pawłowi Łukowowi i Prodziekan Wydziału Filozofii UW ds. badań naukowych i współpracy z zagranicą Pani Profesor Justynie Grudzińskiej-Zawadowskiej za zgodę na sfinansowanie konferencji ze środków Wydziału oraz Panu Doktorowi Marcinowi Jażyńskiemu za zaprojektowanie intrygującego plakatu konferencji.

Bogdan Dziobkowski